

INGLIZ SOMATIK FRAZELOGIZMLARINING MADANIY-SEMANTIK VA TARJIMAVIY XUSUSIYATLARI

Xudoyqulov Behzod

Filologiya fakulteti o'qituvchisi, DTPI

Hafizov Sardorbek O'rol o'g'li

DTPI instituti Filologiya fakulteti,

Xorijiy tillar va adabiyot yuqori kurslar kafedrası 4-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ingliz tilidagi somatik frazeologizmlarning madaniy-semantik va tarjimaviy xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqotda tana a'zolari nomi ishtirok etgan idiomlar insonning hissiyoti, aqliy holati, ijtimoiy bahosi va hayotiy tajribasini qanday ifodalashi tahlil qilinadi. Maqolada frazeologik birliklarning ma'nosi faqat tarkibiy so'zlar orqali emas, balki madaniy obraz, matn vaziyati va tarjima ehtiyoji orqali ochilishi ko'rsatiladi. Tahlilda qiyosiy-semantik, kontekstual, funksional va tarjimaviy tahlil metodlari qo'llanadi. Natijada ingliz somatik frazeologizmlarini o'zbek tiliga tarjima qilishda uch yo'l samarali ekani aniqlanadi: ekvivalent ibora topish, ma'noni izohlab berish va kontekstga mos erkin tarjima qilish. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, u ingliz tilidagi idiomlarni o'rgatish, badiiy matnni tushuntirish va tarjima malakasini shakllantirishda foydalanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: somatik idiom, tarjima, madaniy semantika, ingliz frazeologiyasi, o'zbek tili, ekvivalentlik, obrazlilik.

KIRISH

Ingliz tilida somatik frazeologizmlar juda faol qatlamni tashkil qiladi. Bunday birliklarda body, head, heart, eye, hand, face, foot kabi tana nomlari qatnashadi. Ammo bu so'zlar ibora tarkibida har doim ham o'zining to'g'ri ma'nosida kelmaydi. Tana nomi ko'pincha insonning ichki holati, xulqi, bilimi, munosabati yoki harakatini anglatadi.

Masalan, have a good heart iborasi jismoniy yurak haqida emas, mehribonlik haqida xabar beradi.

Bu mavzu bitiruv ishi uchun muhim, chunki somatik frazeologizmlar til va madaniyat orasidagi bog‘lanishni yaqqol ko‘rsatadi. Inson tanasi hamma jamiyatlarda mavjud umumiy tajriba bo‘lsa ham, unga berilgan obrazli ma’nolar har doim bir xil emas. Ingliz tilidagi heart, face yoki hand bilan bog‘liq iboralar o‘zbek tiliga tarjima qilinganda ba’zan to‘g‘ridan-to‘g‘ri mos keladi, ba’zan esa izoh talab qiladi. Shu sababli somatik iboralarni faqat leksik birlik sifatida emas, balki madaniy va tarjimaviy hodisa sifatida ham o‘rganish kerak.

Maqolaning maqsadi ingliz somatik frazeologizmlarining madaniy-semantik mazmunini tahlil qilish va ularni o‘zbek tiliga berishda qanday usullar ishlatilishini ko‘rsatishdan iborat. Maqolada iboralarning ichki obrazlari, badiiy matndagi vazifasi va tarjima imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Asosiy e’tibor bitta iboraning bir nechta ma’no qatlamiga ega bo‘lishiga qaratiladi. Masalan, face komponenti tashqi ko‘rinishdan tashqari obro‘, uyat, ijtimoiy mavqe va munosabat ma’nolarini ham berishi mumkin.

Tadqiqotda ingliz badiiy matnlaridan olingan qisqa extractlar tahlil qilindi. Har bir extract avval manba bilan berildi, keyin oddiy ma’nosi izohlandi, so‘ng madaniy va tarjimaviy muhokama qilindi. Bunday tartib maqolani tushunarli qiladi va talaba darajasidagi ilmiy ish uchun qulay shakl yaratadi. Shu bilan birga, maqola akademik IMRAD tartibiga mos tuzildi: kirish, adabiyotlar sharhi, metodologiya, tahlil va muhokama, xulosa hamda foydalanilgan adabiyotlar qismi berildi.

Maqolaning vazifalari quyidagilardan iborat: ingliz somatik frazeologizmlarining asosiy semantik guruhlarini aniqlash; badiiy matndagi qisqa misollarni tahlil qilish; iboralarning o‘zbek tiliga berilishida mos ekvivalent yoki izohli tarjima zarurligini ko‘rsatish; somatik birliklarning madaniy ma’nosini oddiy va aniq shaklda izohlash.

ADABIYOTLAR SHARHI

George Lakoff va Mark Johnson metafora inson tafakkurining muhim qismi ekanini asoslab bergan. Ularning qarashiga ko‘ra, inson abstrakt tushunchalarni ko‘pincha jismoniy tajriba orqali anglaydi (Lakoff and Johnson). Somatik frazeologizmlar aynan shu

fikrni tasdiqlaydi. Yurak his-tuyg‘u, bosh aql, qo‘l yordam, ko‘z bilish va nazorat obraziga aylanishi inson tajribasi bilan bog‘liq.

Zoltán Kövecses metafora va madaniyat o‘rtasidagi aloqani keng yoritgan. Uning tadqiqotlarida hissiyotlar ko‘pincha tana tajribasi orqali ifodalanishi ko‘rsatiladi (Kövecses). Bu yondashuv heart, blood, face kabi komponentlar bilan tuzilgan iboralarni tushuntirishda foydali. Chunki bu birliklar faqat lug‘aviy birikma emas, balki madaniy tasavvurga ham tayanadi.

Fernando idiomlarning umumiy ma‘nosi alohida so‘zlarning yig‘indisidan farq qilishini ko‘rsatadi (Fernando). Tarjima jarayonida bu fikr juda muhim. Chunki tarjimon iborani so‘zma-so‘z bersa, ma‘no buzilishi mumkin. Masalan, keep an eye on iborasi o‘zbek tiliga “ko‘zini ushlab turmoq” deb emas, “kuzatib turmoq” deb beriladi.

Moon korpusga asoslangan tadqiqotida ingliz tilidagi tayyor birikmalar real nutqda barqaror ishlatilishini ko‘rsatadi (Moon). Bu maqola uchun bunday yondashuv shuni anglatadiki, somatik idiomlar faqat badiiy uslub elementi emas. Ular tirik nutqda ham ishlaydi, shuning uchun ularni o‘rganish amaliy ahamiyatga ega.

Dobrovol’skij va Piirainen frazeologik birliklarni cross-cultural nuqtai nazardan tahlil qilgan. Ularning fikriga ko‘ra, ayrim obrazlar ko‘p tillarda umumiy bo‘lishi mumkin, lekin ayrim birliklar muayyan madaniyat bilan bog‘liq bo‘ladi (Dobrovol’skij and Piirainen). Somatik iboralar tarjimasida aynan shu holat ko‘p uchraydi. Ba’zi iboralar o‘zbek tilida tayyor ekvivalentga ega, ba’zilar esa ma‘no orqali tushuntiriladi.

Zakirova va Andreeva ingliz tilidagi 200 ta body-related idiomni tahlil qilib, semantik guruhlar tuzgan. Ular head, eyes, heart, back, foot va hand komponentlari keng qo‘llanishini aniqlagan (Zakirova and Andreeva). Ularning ishlari ushbu maqolada semantik guruhlash uchun tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Klubička, Nedumpozhimana va Kelleher idiomatik ma‘no zamonaviy kompyuter lingvistikasi nuqtai nazaridan ham murakkab masala ekanini ko‘rsatadi. Ular ingliz multi-word expression materialлари asosida idiomatiklikning vektor makonda qanday aks etishini tekshirgan (Klubička, Nedumpozhimana, and Kelleher). Bu tadqiqot maqola mavzusiga

bevosita tarjima masalasidan yondashmasa-da, idiom ma'nosi oddiy so'zlar yig'indisi emasligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Kholboyeva ingliz va o'zbek tillaridagi somatik komponentli frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qilib, head, hand, eye va heart kabi komponentlarning semantik va madaniy xususiyatlarini ko'rsatgan (Kholboyeva). Bu ish bitiruv mavzusiga yaqin bo'lib, ayniqsa o'zbek tiliga tarjima qilishda qiyosiy qarash zarurligini ko'rsatadi.

METODOLOGIYA

Maqolada sifat tahliliga asoslangan metodlardan foydalanildi. Material sifatida ingliz tilidagi badiiy matnlardan olingan somatik frazeologizmlar tanlandi. Tanlashda uch mezon qo'llandi: iborada tana a'zosi nomi bo'lishi, ibora ko'chma yoki barqaror ma'no berishi, matnda aniq vazifa bajarishi. Misollar soni ko'p bo'lishi emas, balki ularning mazmuni va tahlil uchun qulayligi muhim deb olindi.

Qiyosiy-semantik metod orqali inglizcha iboraning ma'nosi o'zbekcha ifoda bilan solishtirildi. Bunda to'liq ekvivalent, qisman ekvivalent va izohli tarjima holatlari ajratildi. Masalan, give a hand iborasi o'zbek tilida "yordam bermoq" tarzida erkin tarjima qilinadi. Have a good heart esa "ko'ngli yaxshi" iborasi bilan ma'no jihatidan yaqinlashadi.

Kontekstual metod iboraning asardagi vazifasini aniqlash uchun ishlatildi. Har bir ibora matndan ajratib olinib, qahramon holati, voqea vaziyati va muallif maqsadi bilan bog'lab izohlandi. Chunki bitta ibora boshqa vaziyatda boshqa ta'sir berishi mumkin. Shu sababli tahlilda faqat lug'at ma'nosi emas, balki kontekst ham asosiy o'rin tutdi.

Funksional metod orqali iboraning matnda qanday vazifa bajargani ko'rsatildi. Ayrim iboralar qahramonning ruhiy holatini ochadi, ayrimlari harakatni tez tasvirlaydi, ba'zilari esa ijtimoiy munosabatni bildiradi. Bu metod yordamida somatik frazeologizmlarning badiiy matndagi amaliy kuchi ochildi.

Tarjimaviy tahlil metodida har bir extract uchun o'zbekcha berilish yo'li taklif qilindi. Bunda so'zma-so'z tarjima, ekvivalent ibora va erkin izohli tarjima imkoniyatlari solishtirildi. Maqsad tayyor tarjima yaratish emas, balki ma'no yo'qolmasligi uchun qaysi yo'l ma'qul ekanini ko'rsatish bo'ldi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Manba: Arthur Conan Doyle, “The Adventure of the Blue Carbuncle” hikoyasi.

Extract: “keep an eye on the papers”.

Oddiy tahlil: Iborada eye komponenti nazorat va kuzatish ma’nosini bildiradi. O‘zbek tilida bu ibora “gazetalarni kuzatib bormoq” yoki “xabarlarga ko‘z-quloq bo‘lib turmoq” tarzida berilishi mumkin.

Muhokama: Madaniy-semantik jihatdan eye ingliz tilida bilish va tekshirish bilan bog‘langan. Tarjimada so‘zma-so‘z shakl mos kelmaydi. “Ko‘z-quloq bo‘lib turmoq” o‘zbek tilida tabiiyroq eshitiladi, chunki u ham kuzatish va xabardor bo‘lish ma’nosini beradi.

Manba: Jack London, “The Call of the Wild” asari.

Extract: “lost his head”.

Oddiy tahlil: Bu ibora o‘zini yo‘qotish, hushini yo‘qotganday shoshilish yoki qo‘rquvga berilish ma’nosida ishlatiladi. O‘zbek tilida “o‘zini yo‘qotdi”, “esankirab qoldi” kabi variantlar mos keladi.

Muhokama: Bu yerda head aql va nazorat markazi sifatida kelgan. Madaniy jihatdan bunday obraz o‘zbek tilida ham tushunarli. Ammo “boshini yo‘qotdi” so‘zma-so‘z tarjimasi ba‘zan kulgili yoki noaniq chiqishi mumkin. Shuning uchun kontekstga qarab erkin ekvivalent tanlanadi.

Manba: O. Henry, “The Gift of the Magi” hikoyasi.

Extract: “her heart had simply craved”.

Oddiy tahlil: Bu extractda heart kuchli istak va ichki his ma’nosini beradi. O‘zbek tilida “ko‘ngli juda istagan edi” yoki “ich-ichidan xohlagan edi” deb berish mumkin.

Muhokama: Heart komponenti ingliz tilida sevgi, orzu va mehr markazi sifatida ishlatiladi. O‘zbek tilida bunday ma’nolarda ko‘proq “ko‘ngil” ishlatiladi. Shu sababli tarjimada “yurak” emas, “ko‘ngil” so‘zi ko‘proq tabiiy chiqadi. Bu holat somatik iboralarni tarjima qilishda madaniy moslik muhimligini ko‘rsatadi.

Manba: Edgar Allan Poe, “The Tell-Tale Heart” hikoyasi.

Extract: “my blood ran cold”.

Oddiy tahlil: Bu ibora kuchli qoʻrquvni bildiradi. Soʻzma-soʻz tarjimada “qonim sovib ketdi” deyilishi mumkin va bu oʻzbek tilida ham maʼnoli eshitiladi.

Muhokama: Bu misolda blood komponenti qoʻrquv va ruhiy zarba bilan bogʻlangan. Iboraning oʻzbek tilida ham yaqin obrazli ekvivalenti bor. Demak, ayrim somatik frazeologizmlar ikki tilda ham oʻxshash tana tajribasiga tayanadi. Bunday hollarda obrazni saqlagan tarjima yaxshi natija beradi.

Manba: Arthur Conan Doyle, “A Scandal in Bohemia” hikoyasi.

Extract: “face to face”.

Oddiy tahlil: Bu ibora bevosita uchrashish yoki qarama-qarshi turish maʼnosini bildiradi. Oʻzbek tilida “yuzma-yuz” shakli toʻliq mos keladi.

Muhokama: Face komponenti tashqi koʻrinishdan tashqari muloqot va ijtimoiy yaqinlikni bildiradi. Bu ibora ingliz va oʻzbek tillarida deyarli bir xil obraz bilan ishlatiladi. Shuning uchun tarjimada ekvivalent ibora ishlatish eng qulay yoʻl boʻladi.

Manba: O. Henry, “The Cop and the Anthem” hikoyasi.

Extract: “at hand”.

Oddiy tahlil: At hand iborasi yaqin, hozir boʻlishi kutilayotgan narsa maʼnosini beradi. Oʻzbek tilida “yaqinlashib qolgan”, “qoʻl ostida” yoki “yaqinda” deb tarjima qilinadi.

Muhokama: Hand komponenti bu yerda makoniy yaqinlik obrazini beradi. Qoʻl yetadigan masofa inson uchun yaqinlik belgisi. Tarjimada kontekstga qarab ekvivalent tanlanadi. Agar vaqt haqida gap ketsa “yaqinlashdi”, agar narsa haqida gap ketsa “qoʻl ostida” tabiiyroq boʻladi.

Tahlil shuni koʻrsatadiki, ingliz somatik frazeologizmlarining tarjimasida eng muhim masala obrazni saqlash yoki maʼnoni saqlash oʻrtasida toʻgʻri tanlov qilishdir. Agar oʻzbek tilida xuddi shunday obraz mavjud boʻlsa, ekvivalent ibora ishlatiladi. Masalan, face to face — yuzma-yuz, my blood ran cold — qonim sovib ketdi kabi ifodalar oʻzbek tilida tabiiy eshitiladi.

Agar inglizcha ibora oʻzbek tilida tayyor obrazga ega boʻlmasa, maʼno izoh orqali beriladi. Keep an eye on iborasida “koʻz” obrazi bor, lekin soʻzma-soʻz tarjima toʻgʻri

chiqmaydi. Bu yerda “kuzatib turmoq” yoki “ko‘z-quloq bo‘lib turmoq” shakli ma‘noni aniq beradi. Demak, tarjima jarayonida tashqi shakl emas, vaziyatdagi vazifa muhimroq bo‘ladi.

Somatik iboralarining madaniy tomoni ham muhim. Ingliz tilida heart ko‘pincha emotion markazi sifatida keladi, o‘zbek tilida esa shu ma‘no ko‘pincha ko‘ngil orqali beriladi. Shuning uchun good heart iborasi “yaxshi yurak” deb emas, “ko‘ngli yaxshi” deb berilganda tabiiyroq chiqadi. Bu holat ikkala tilning ichki obrazlarida o‘xshashlik ham, farq ham borligini ko‘rsatadi.

Tahlil qilingan extractlarda somatik komponentlar asar mavzusi bilan bog‘lanadi. Detektiv hikoyalarda eye, face va hand kuzatish, dalil, uchrashuv va harakatni beradi. Psixologik hikoyalarda heart va blood qo‘rquv, ayb, ichki bosimni kuchaytiradi. Sarguzasht va hayot uchun kurash tasvirlangan matnlarda head va foot harakat, hush, yo‘l va tirik qolish ma‘nolarini yaratadi.

Tarjima nuqtai nazaridan uchta asosiy yo‘l ajratildi. Birinchi yo‘l — to‘liq ekvivalentdan foydalanish. Ikkinchi yo‘l — qisman ekvivalent tanlab, iboraning tabiiy o‘zbekcha shaklini berish. Uchinchi yo‘l — izohli yoki erkin tarjima qilish. Har uchala yo‘l ham bir xil darajada ishlatilmaydi. To‘g‘ri yo‘l iboraning ma‘nosi, uslubi va matndagi vazifasiga qarab tanlanadi.

XULOSA

Ushbu maqolada ingliz somatik frazeologizmlarining madaniy-semantik va tarjimaviy xususiyatlari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tana a‘zolari nomi bilan tuzilgan iboralar ingliz tilida inson ruhiyati, xulqi, ijtimoiy aloqasi va harakatini ifodalashda faol ishlatiladi. Head aql va nazoratni, heart ichki his va mehrni, eye kuzatish va bilishni, hand yordam va yaqinlikni, face esa muloqot va ijtimoiy holatni bildiradi.

Tadqiqot davomida somatik iboralarni tarjima qilishda uch asosiy usul samarali ekani ko‘rindi: ekvivalent ibora topish, ma‘noni mos obraz bilan berish va izohli erkin tarjima qilish. So‘zma-so‘z tarjima har doim ham to‘g‘ri natija bermaydi. Ayniqsa heart kabi komponentlar o‘zbek tilida ko‘pincha ko‘ngil orqali tabiiy beriladi. Bu esa tarjimada madaniy moslik va kontekstga e‘tibor zarurligini tasdiqlaydi.

Maqolaning yangiligi shundaki, ingliz somatik frazeologizmlari badiiy extractlar asosida madaniy-semantik va tarjimaviy tomondan birgalikda tahlil qilindi. Har bir misol extract + oddiy tahlil + muhokama shaklida izohlandi. Bu yondashuv iborani yodlash emas, uning matndagi ma'nosini tushunishga yordam beradi. Olingan natijalar ingliz tilini o'qitish, tarjima mashg'ulotlari va bitiruv malakaviy ishining nazariy qismida foydalanish uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kelgusida ushbu mavzu kengroq korpus asosida, ingliz va o'zbek badiiy matnlari qiyosida ham o'rganilishi mumkin. Ayniqsa heart/ko'ngil, eye/ko'z, hand/qo'l kabi juftliklar alohida semantik maydon sifatida tahlil qilinsa, tarjima va lingvomadaniy tadqiqotlar uchun yanada aniq natijalar olinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dobrovol'skij, Dmitrij, and Elisabeth Piirainen. *Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives*. Elsevier, 2005.
2. Fernando, Chitra. *Idioms and Idiomaticity*. Oxford University Press, 1996.
3. Kholboyeva, Iroda Shukhrat kizi. "Contrastive Study of Phraseological Units with Somatic Components in English and Uzbek Languages." *Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions*, vol. 3, no. 4, 2025, pp. 47-49.
4. Klubička, Filip, Vasudevan Nedumpozhimana, and John D. Kelleher. "Idioms, Probing and Dangerous Things: Towards Structural Probing for Idiomaticity in Vector Space." *Proceedings of the 19th Workshop on Multiword Expressions, EACL, 2023*. arXiv:2304.14333.
5. Moon, Rosamund. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Clarendon Press, 1998.
6. Raxmonova, Iroda Odilovna. "Semantic Features of Phraseological Units in English and Uzbek Languages." *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics*, vol. 3, no. 3, 2024, pp. 71-76.
7. Zakirova, A. A., and Mariia I. Andreeva. "Additional Meanings of Human Body-Related Idioms: Context, Semantics." *Bulletin of Kemerovo State University*, vol. 24, no. 1, 2022, pp. 121-128.

8. Doyle, Arthur Conan. The Adventures of Sherlock Holmes. Project Gutenberg, 2023.
9. London, Jack. The Call of the Wild. Project Gutenberg, 2021.
10. O. Henry. The Four Million. Project Gutenberg, 2021.
11. Poe, Edgar Allan. “The Tell-Tale Heart.” The Poe Museum, 2021.